هیگڵ و رۆشنگەری

هاشم ساڵح
وەرگێڕانی لەعەرەبیەوە: کامیل محەمەد قەرەداغی

هێگڵیش وەك زۆری فەیلەسوفەكانی سەردەمی خۆی بە قۆناغی رۆشنگەریدا تێپەڕیووە. چونكە لەوكاتەدا نەدەكرا بیریاریكگی راستەقینە لەئارادابێت و لەچركەساتێك لە چركەساتەكانی ژیانی خۆیدا ڕووبەڕووی مەسەلەی ئاین نەبووبێتەوە. بەڵكو بگرە مەسەلەی پەیوەندی لەگەڵ ئاینی مەسیحی، یان باشتر وایە بڵێین لەگەڵ وێناكردنەكەی باوەكەی ئەو ئاینەدا جاران مەسەلەیەكی گرنگی لەلای فەلسەفە و فەیلەسوفەكان پێكهێناوە. هەركەسێك بەناخی هزری ئەوروپاییانەدا ڕۆچووبێت و ئاگاداری پەرەسەندنە مێژوویەكەی بوبێ ، ئەو ڕاستییە باش دەزانێت.بەڵام ئێستە لە ئەوروپا ڕەوشەكە بەڕادەیەك گۆڕاوە كە لەوانەیە فەیلەسوفەكانیان هەموو ژیانیان لەتوێژینەوە و بیركردنەوەدا بەسەربەرن، بەبێ ئەوەی ووشەیەك لەسەر مەسەلەی ئاین بڵێن. ئێستە ئاین ئەمان وەك پێشینەكانی سەدەیەك یان دووسەدە پێش خۆیان سەرقاڵ ناكات. چونكە مەسەلەی ئاین شتێكە لێبۆتەوە. هەموو مەسەلەكەش بەبێ كەم و زۆر هەرئەوەیە و تەواو.

لەڕاستیشدا فەلسەفە، هەروەك (هیگڵ) خۆی دەیووت: زادەی سەردەمەكەی خۆیەتی. بۆیە دەبێ ئەو بیرۆكە زۆرباوە لە زەینی خۆماندا لابەرین كە لە هەندێكی ناوەندەكاندا هەیە و دەڵێ ئەو شتانەی فەیلەسوف دەیانڵێت قسەگەلێكی موجەڕەدی گشتین، لەوە تێدەپەڕن كە سەر بەچاخێك یان سەردەمێك، یان كۆمەڵگەیەكی دیاریكراوبن. ئەم جۆرە فەلسەفەلێدانە ئەگەر مابێتیش كەس قایل ناكات. ئەو فەیلەسوفەی كە كێشە بنەڕەتییە وروژێنراوەكانی سەردەمی خۆی چارەسەرنەكات كە كۆمەڵگەكەیی پێوە نیگەرانە، ئەوە نە فەیلەسوفە و نە شایەنی ئەو ناوەشە.بەهەرحاڵ (هیگڵ) لەساڵی(١٧٩٥)دا ، ئەوكاتە كە تەمەنی (٢٥)ساڵ بووە، ڕووبەڕووی مەسەلەی ئاین بووەتەوە و كتێبی "ژیانی یەسوع"ی نوسیوە. لەم كتێبەیدا كە نەیوێراوە یەكسەر بڵاوی بكاتەوە تێبینی دەكەین، كە وێنەیەكی "مێژوویی- ئاوەزكاری" لەسەر دامەزرێنەری مەسیحیەت پێشكەش دەكات."مەسیح" بەوشێوەیەی كە هیگڵ لێیتێدەگات، پتر لەوەی كە كەسێتییەكی سەرووئاسایی و سەروومێژوویی بێت، لەسەر شێوازی "كانتی" وەك مامۆستایەكی ئاكاری دێتەپێشچاو.

بۆیە ئیتر :یەسوع: نە موعجیزە دەخولقێنێت "وەك ئەوەی كە كتێبە تەقلیدییەكان وێنامان بۆدەكەن" و نە نهێنییەكیش ماوە دەربارەی ئەو نەزانرابێت. بەڵكو ئەویش كەسێك بووە وەك هەر كام لە فەیلەسوفەكانی رۆشنگەری ، و لەوانەیە برێك باشتر خەڵكی فێری ئازادیی ناوەكی و كەرامەتی مرۆیی كردووە. بەساڵێك پاش ئەوە "هیگڵ"كتێبێكی تری گرنگی لەسەر ئاین دەركرد، ئەویش كتێبی"دۆگمایی ئاینی

مەسیحی"یە.لەم کتێبەدا کە ئەمیش لەژیانی هیگڵدا بڵاونەکراوەتەوە تاوتوێی ئەو بیروباوەڕە مەسیحییانە دەکات کە ڤۆڵتێر ڕەخنەی کردوون. بەڵام ئەم پەیڕەوێکی جیاواز لە پەیڕەوەکەی ڤۆڵتێر دەگرێتەبەر. پەیڕەوەکەی هیگڵ پەیڕەوێکی ناوەکییە پتر لەوەی کە پەیڕەوێکی دەرەکی بێت. چونکە ڤۆڵتێر لەپێگەیەکی دژایەتیی دەرەوەی ئاینەکەوە ڕەخنەی"ئەرسەزۆکسیی مەسیحیی-واتە ئسولیەت"ی دەکرد, هەرچی هیگڵیشە, ئەویش کەمێك ئەم پەیڕەوەی گرتۆتەبەر, بەڵام زۆربەی جارەکان لەناوەوە و بەشێوەیەکی دیالەکتیکی لەگەڵ بیروباوەڕەکاندا دەڕۆشت بۆئەوەی پێویستیی مێژوویی بوونەکەی, یان ئەو وەزیفەیە پیشان بدات کە لەچرکەیەك لە چرکەکاندا ئەنجامیداوە.ئەمجا پاش ئەوە پیشانی دەدات کە چۆن بەرەو پێچەوانەکەی خۆی وەرچەرخاوە. چونکە ئەوەی لەگەڵ ئاینی مەسیحیدا ئاوەزکاری بوبێت, لەگەڵ ڕۆژگاردا دەبێ بە دۆگمایی. دەبێ بە کۆمەڵە سروت و ڕێوڕەسم و دامەزراوەیەك کە مانا ڕەسەنە سەرەتاییەکەی خۆیی تێدانامێنێت. یان بە مانایەکی تر , دەبێت بە کۆمەڵە توێژو قاڵبێکی وشکیبەبەردکراو, یان بەبەردبوو. ئەمجا ئاینی ڕاستەقینە دەبێ بتوانێت خۆی لەم توێژانە ڕزگاربکات بۆئەوەی بتوانێت بگەڕێتەوەسەر مانازیندووەکەی و سەرچاوە ڕەسەنەکەی.. چونکە ئەوەتا ئاینی مەسیحی بەتێپەڕبوونی ڕۆژگار و بەهۆی ململانەو ئارەزووەکانی مرۆڤەوە لەقۆناغێك لەقۆناغەکانی مێژوودا بوەتە ئایدیۆلۆژیایەکی دەستەلاتخوازی سەرکوتکار. ئەمەش ئەوشتەیە کە هیگڵ ناوی لێدەنێت "دۆگمایی". بەڵام پاشتر هیگڵ لەوە تێگەشت کە ئەگەر ئاین دۆگمایی و سروت و ڕێوڕەسمەکانیی لێکرایەوە, ئیتر هەرگیز بەئاینی نامێنێتەوە. بۆیە ئیتر هیگڵ کەوتە نێوانی دووڕیانێکەوە: یان ئەوەتا لەپێناوی بەرژەوەندییئاوەزکاریی فەلسەفەی ڕادیکاڵیدا بە تەواوی واز لە ئاین بهێنێت, یان ئەوەتا وا لە فەلسەفە بکات کە لەگەڵ ئایندا بەیەکەوەبژین, یان دراوسێ بن. بەڵام کە هیگڵ هەستا ڕەخنەی بیروباوەڕی مەسیحی و نهێنی و موعجیزەکان و شتەکانی تری لەوشێوەیەی کرد, ئیتر ئەو مەسەلەی پێکەوەژیانەش وەك شتێکی ڕووکەشی دێتەپێشچاو. هەر لەبەر ئەم هۆیەیە کە هەندێ کەس بەوە تاوانباری دەکەن کە زمانێکی دووفاقی بەکاردەهێنێت: فاقێکی فەیلەسوفان و فاقێکی تری لاهوتییەکان.

ئایا ڕاستییەکی وا هەیە کە بەلای هەمووانەوە ئاوەزکاری بێت؟ یان دوو ڕاستی هەن:یەکەمیان ڕاستیی فەیلەسوف و دەستەبژێرە ڕۆشنبیرەکانە, و ئەوی تریش هیی هەموو گەلە؟

ئا لەم ڕوانگەیەوەیە کە ئاینی مەسیحی بەپێی پێویستییەکی مێژوویی ڕەتێنەر بۆ پێچەوانەکەی خۆی هەڵدەگەڕێتەوە, و دەبێتە

دژ و ڕەتێنەری ناوەڕۆك و مەبەستە بەراییەکانی خۆی.بەمشێوەیەش لەهۆی ئەو هاوپەیمانێتییە تێدەگەین کە بە درێژایی چەندان سەدە کڵێسای مەسیحی لەگەڵ سیستمی کۆلاکی و سەرکوتی سیاسیدا هەیبووە.چونکە ئینجیل داوای ئەوە ناکات کە لەدژی هەژارەکان لەگەڵ دەوڵەمەندەکان و لەدژی لاوازەکان لەگەڵ بەهێزەکان هاوپەیمان بێت. کەچی لەگەڵ ئەوەشدا کڵێسا بەم شتانە قایلە و شەرعیەتی پێداون و بگرە هەوڵیداوە خەڵکە ساکارەکەش قایل بکات بۆئەوەی پەسەندی بکەن. وەزیفە ڕەتێنەرەکەی ئاین ئالێرەدایە. بێگومان بیرۆکەی لەمشێوانە لەکاتی خۆیدا وەك مەترسیدار هاتۆتەپێشچاو و لەلایەن زۆرینەی زۆری کۆمەڵگەوە وەك ناپەسەند سەیری کراوە,بۆیە هیگڵیش بڵاوی نەکردنەوە و وەك دەستنوس لەدۆلابی کتێبخانەکەیدا هێشتنیەوە. ئەو دەیزانی کە ئەم بیرۆکانە پێشی سەردەمەکەی خۆیان کەوتوون و گەلی ئەڵمانیاش پێی پەسەند ناکرێت لەبەرئەوەی هێشتا بۆ پەسەندکردنی شیاو نەبووە, یان سوك و ئاسان نەیتوانییوە پەسەندی بکات. ئەمەش گەورەترین بەڵگەیە لەسەرئەوەی کە گۆڕانی ئاوەزەکان پرۆسەیەکی مەترسیدارە و لە شەو و ڕۆژێکدا ڕوونادات. لەبەرئەوە شتێك کە زۆر بێزارم بکات پەلەکردنی هەندێکی رۆشنبیرانی خۆمانە لە ئەنجامدانی گۆڕانکاری و هەڵکولاندنی قۆناغەکان! من دەڵێم گۆڕانکاری دەبێ قۆناغ بەقۆناغ هەرس بکرێ و پێویست نکات پێش ئەوەی قۆناغی یەکەم بەتەواوی هەرس کرابێت و وەرگیرابێت بچینەسەر قۆناغی پاشتر.

پێویستە لەوە ئاگاداربین کە "فیختەی مامۆستای هیگڵ" هیچ نەبێت لە سەرەتاوە بەشێوەیەك لەشێوەکان باجێکی زۆری ئەووەی داوە کە ڕووبەڕووی پیاوانی ئاین وەستاوەتەوە. ئەوەتا لەساڵی(١٧٩٩)دا لە زانکۆی :ییەننا: دەرکراوە, کە یەکێك بووە لە کراوەترین و لیبراڵترینی زانکۆکانی ئەو سەردەمە. تۆمەتی کافرییان دایەپاڵیو شتەکانیان لەسەر گەورەکرد و لەلای ئەو دەستەلاتدارە گەورانە شکاتیان لێکرد, کە کاریان بریتییە لە کردنەوە و گرێدان.. هەموو ئەمانە لەپێناوی چیدا؟ لەپێناوی ئەوەدا کە لێدوانێکی ئاوەزکارییانەی لەسەر ئاینی مەسیحی دابوو.

گومانیش لەوەدانییە کە ئەو لێدوانە لەڕای گشتیی باو لەپێشتر بووە, بەڵام بە بەراورد لەگەڵ ئەوشتانەدا کە هیگڵ لەوکاتانەدا لە سویسرا دەینوسین , شەرمنانە بووە. ئێستا با گوێ لە "فیختە" بگرین بزانین چیی وتووە- ئەو وتوویەتی(سیستمی ئاکاریی زیندو و

کاریگــەر، خــودی خــوا خۆیــەتی و ئێمــە پێویستمان بە بیروباوەڕێکی تری جگە لە ئەو نییە. هـیچ هانـدەرێکی واش لـە ئـاوەزدا نییـە بۆئـەوە پاڵمـان پێوەبنێـت کـە لـە ئـەم سیسـتمە ئاکارییــە دەربچــین کــە دەســتی بــە هــەموو گەردوونەوە گرتووە. ئێمە پێویستمان بەبوونی ئەو بڕوایە نییە کە بوونەوەرێکی تایبەت هەبێت لەئاسـتی هۆکـاری ئەنجامەکانـدابێت، کەواتـە تێگەیشـتنی دروسـت بـە ئـەم شـێوە بەرەنجامـە ناگات،ئەوە تەنها فەلسەفەی هەڵەیە کە ئەو کارە دەکات.)

ئــەم قســەیە بــە وڕێنــە دادەنرێــت، واتــە دەرچوونێکە لە تێگەیشتنی باویئـەو سـەردەمە لە مەسیحیەت . لەبەرئەوە پیدانەیان کرد و لە زانکـۆش دەریـان کـرد. چـونکە وێناکردنەکـەی "فیختە" لەسەر "خوا" جیاوازە لەو وێناکردنـە مەسیحییە باوەی کە سەدان ساڵە چەسپیوە و بریتییــە لــە بیرویــاوەڕی ســێینەیی ، کــە زیــاد لەپێویســت بــە ئاوەزکــاری کــراوە. بێگومــان "هیگڵ" بە ئاراستەی وڕێنەکردنەکەدا دوورتر دەڕوات. لەڕاستیشـدا ئـەو نوسـراوانەی کـە لـە ماوەی گەنجێتییدا نوسیبونی و تا پاش مردنی خــۆی نەخرانەبەرچــاو لــە ڕەخنــەکردنی بییروبــاوەڕە ئاینییەکانــدا لــە نوســینەکانی قۆنــاغی پیرێتــی یــان کــامڵبوونی ڕادیکاڵانــەتربوون. پـاش ئـەوە بێاگـاتر و بـە ئـەزموون تربـوو، ئەگـەر نـەڵێین پـتر لـە سـزادان دەترسا. لە گەنجێتیی یەکەمیدا "هیگڵ"نامەی ئـاگرینی بـۆ "شـیلنگ و هۆڵـدەرلین"ی هـاوڕێی دەنوسـی و ڕقبوونـەوەی خـۆیی لـە کۆلیـژی لاهوتی پرۆتستانتی و شێوازی ئەو کۆلیژانە بۆ فێرکردنــی ئــاین دەردەبــڕی.ئومێــدی ئــەوەی دەردەبـڕی کـە فەلسـەفەی نـوێ لـە ئـەڵمانیادا سـەرکەوێ: واتـە فەلسـەفەی "کانـت و فیختـە" فەلسـەفەی ئاوەز و ڕەخنـە و ئـازادە. لاهـوتی و کاهینـەکانیش زۆر بێزاریـان دەکـرد. لەڕاسـتیدا ئەو هەرگیز لە ژیانیدا ئەوانی وەك دەستەیەکی بەکۆمـەڵ یـان ڕێکخراوێکـی کڵێسـایی خـۆش نەویســتووە.لــە خۆیــان و لــە کاردانــەوەکانیان دەترسا،ئەوانی بە مەترسی بۆسەر ئازادیی هزر دادەنـا. شـتێك کـە ئـەوی زۆربێـزار دەکـرد هەوڵــەکانیان بــوو بــۆ دەســتگرتن بەســەر فەلسەفەی کانتدا و خستنەگەڕی لەخزمەتی ئەو بیروباوەڕەکۆنانەیانــدا کــە ســەردەمەکەیان بەسەرچـووە. چـونکە لەبەرئـەوەی فەلسـەفەی سـەرکەتوو بـوو و ئەسـتێرەکەی بـە ئاسمـانی ئـەڵمانیادا هەڵکشـابوو هـەمووان هـەوڵیان دەدا لێــی نزیــك ببنــەوە و پێــوەی بنــازن و وای بگـونجێنن کـە لەگـەڵ بیروبـاوەڕە تایبەتـەکانی خۆیاندا بگونجێت، ئەمەش شتێکە بەردەوامە لە ئەوشتانە ڕوودەدات کە لەمێژوودا سەرکەوتوو دەبن.

*بابەتێکی (هاشم ساڵح)ە، لە پێگەی ڕۆژنامەی :الشرق الاوسط: لەسەر ئینتەرنێت وەرگێراوە.